

Havass Miklós: A magyar társadalom versenyképessége - helyzetértékelés
(Gondolkodjunk Együtt Magyarország jövőjéről! – Konferencia a Parlamentben
Budapest, 2005. január 10.)¹

Már a versenyképesség is nehezen körülhatárolható, elsősorban minőségi jegyekkel meghatározható fogalom. A társadalom versenyképessége még inkább az. Ezért engedjék meg Nekem, hogy annak ellenére, hogy matematikus vagyok, tehát a számok barátja, ne a statisztika nyelvén szóljak e kérdésről. Gyakorló vállalatvezetőként, aki harminc éve egyik kezdeményezője voltam a sikeres magyar szoftver exportnak, inkább arról beszéljek, mi az, ami akkor suhan át fejemben, amikor egy üzletfelem megkérdezi, Magyarországon ruházzon-e be, vagy amikor azt elemzem, miért maradtunk le egy-egy nemzetközi versenytárgyaláson. Tehát, így kezdeném!

1. Annyi nehéz, bukott szabadságharc, függetlenségi küzdelem után, Magyarország ma szabad, demokratikus berendezkedésű ország, amelynek külső biztonsága lényegében megoldott.

Részese a globális világpiacnak, s a nyílt, szabad versenyes gazdaság feltételei között dolgozik. Általános teljesítménye alapján a világ fejlődő régióihoz (annak is a felső harmadához) tartozik, versenyképességi mutatói - ugyan enyhén romló tendenciát mutatva - általában a 35-40. hely körül határozzák meg rangsorát, nagyjából hasonlóan Kelet-Európa más országaihoz.

Magyarország akár boldog is lehetne, mert kétségtelen, hogy például

- az utolsó 15 esztendő alatt tárgyaiban jelentősen épült (korlátlan mennyiségű autó és mobiltelefon kapható, kifinomult benzinkút hálózat, autóutak, új épületek, jó árú-ellátás, szupermarketek, a modern diagnosztikai-műtéti eszközök megszerzése következtében 30 %-kal csökkent az infarktus okozta halál ok, kiépült a bankrendszer, az elektronikus pénzkezelés, létrejött a szélessávú informatikai összekötöttség, megnőtt az exportképesség, újra épült a Nemzeti Színház, napjainkban avatjuk fel a világ, akusztikusan egyik legkorszerűbbnek számító, hangversenytermét stb.),
- dolgos közintézményrendszere létezik (egészségügyi-, geológiai-, topográfiai szolgáltatók, a Bartók Rádió mindig kiszámítható műsorai, jól használható könyvtár rendszer, intelligens tele-házak stb.),
- van érdeklődő, tanult ifjúsága (állandóan magas nézettségű a Mindentudás Egyeteme, telt színházak, nyert ifjúsági innovációs versenyek, zsúfolt múzeumi kiállítások stb.)
- sorozatban ítélnék magyar születésűeknek Nobel-, Wolf-, Oscar-, stb. kiválósági díjakat (igaz, sokuknak, talán többségüknek nem itthoni alkotásért).

Mégis, Magyarország boldogtalan, keserű, mert érzékeli, hogy súlyos sebek terhelik, amelyek akadályozzák a kiteljesedett élet-, a siker megélésében; érzékeli, hogy e sebek gyógyulása késlekedik, s hiányzik a gyógyulás felszabadító öröme. Érzékeli: a szabadság utáni vágy talán túlságosan is elfedte (netalán helyettesítette?) a dolgok megalkotásának, megteremtésének vágyát, és főként képességét. S most ijedten látja: mire is megyünk szabadságunkkal? Eddig vakmerőségre volt szüksége és ármányos leleményre, önfeláldozásra és gyakran árulásra. Individuális (hős) tettekre, s kevésbé a következetes munkára. S most hiányzik az építés, a folyamatos munka történetileg kialakult napi-kultúrája!

¹ Megjelent: Élet és Irodalom. 2005. január 20. 3-4 old.

Ez a helyzet nem ismeretlen (Bíbo a kelet-európai népek nyomorúságának, Hamvas a pusztai népek végzetének nevezte), nem is egyedülálló e környezetben, sőt bizonyos értelemben szükségszerű velejárója egy alapvető, ám fájdalmas átalakulásnak (bár néhány országnál a miénknél már pozitívabb, lendület érzékelhető). Ám az igazi kihívás - éppen a szabadságból, integrációból fakadó mobilitási lehetőségek miatt - nem is e környezetből, hanem a világ fejlett részéből, például az Európai Unió nyugati feléből fogalmazódik, s mi - érthetően - ahhoz viszonyítunk. Az eredmény: az országon egyfajta apátia, reménytelenség, pesszimizmus uralkodik. A helyzet kényszerű tudomásul vétele együtt jár a másra (külső hatalmakra, másokra, államra) mutogatással, és egyfajta, össznépi Kádári kacintás-váltással: mi tudjuk, hogy mit mondjunk, és azt is, mit kell érteni alatta. A szavak és a tények állandósuló inkonzisztenciája viszont - a cinizmushoz vezet.

A jövőtől való félelmet árnyalja, sokszor mélyíti: a Föld közös jövője, a globalizáció gondja. Soha ennyi lehetőség, ám soha ennyi fenyegetés. És akiben nem munkál a megtapasztalt remény, az nem hisz abban, hogy e kettőből számára a lehetőségek válnak valóra.

Ahhoz, hogy gyógyuljunk, (ahhoz hogy tőkét vonzóan versenyképesek legyünk,) szembe kell tudni nézni magunkkal, nehézségeinkkel - őszinteség. Azonosítani kell tudni sebeinket - diagnózis. Képesnek kell lennünk a megegyezésen alapuló, hosszú távú, kitartó, együttes, sokszor fájdalmas erőfeszítésre - terápia. S valljuk meg, leginkább ez az utóbbi hiányzik!

Ami az őszinteséget illeti: Tudnunk kell, hogy sebeink legfőbb oka nem külső ok: nem a tőke hiány. Hanem belső ok: az országnak, és lakóinak **sikerre való kondicionálatlansága**. Ezért, a 2. Európai Terv megalkotása előtt megfogalmaznám az első főszabályt: **Nem érhetünk el tartós, látványos gazdasági eredményeket (más szóval nem válhatunk elegendően versenyképesé), a társadalom-, és tagjai sikerre való kondicionálása, azaz a társadalmi viszonyok fejlődése nélkül** - vagyis gazdaság és társadalomépítés csak együttesen, összefonva haladhat!

Mik tehát a társadalom szárnyalását gátló sebeink, amelyek orvoslásra várnak? Tekintsük át őket, három szinten:

- az egyén szintjén,
- az intézmények szintjén,
- hazánk, azaz a közösség szintjén.

2. Ami az egyént illeti, négy súlyos kérdést fogok kiemelni:

- a „tanult tehetetlenség” szindrómáját, vagy a társadalmi anómia kérdését,
- műveletlenségünk és hétköznapi-kultúrátlanságunk kérdését,
- a előítélet-mentes érintkezés, és a kooperációs-, együttműködési készségünk hiányait,
- a kockázat kerülés gyakorlatát.

Vegyük ezeket sorjában!

A tanult tehetetlenség alatt a következőt értem¹. Az ember élete folyamatos döntések láncolata, s a döntései eredményeinek érzékelése, értékelése. A sikeres döntések erősítik bizalmat, a sikertelenek csökkentik. A nehéz helyzetek sorozatos sikeres megoldása (ahogy Csikszentmihályi Mihály Erdélyi származású amerikai tudósunk kimutatta) un. „Flow-állapotot” vált ki, azaz öntevékeny, kiegyensúlyozott, boldog emberré avat. A megoldhatatlan helyzetek sikertelenné, vesztessé kondicionálnak, anómiát okoznak. Az ilyen emberek reményvesztetté válnak, sodródni, számukra devalválódik az „élet értéke”, ami tükröződik az életminőség rossz mutatóiban. (Kicsiny születési arány, nagy halálozási ráta, rossz életmód,

sok öngyilkosság, rövid várható élettartam, drog használat, az egészséges élet mellőzése stb.) E mutatókban igen rosszul állunk, ami fontos - nem csak egészségügyi - teendőnkre figyelmeztet! Ugyanis a sikert tanítani lehet, arra kondicionálni lehet: a családban (Óvd az anyákat, óvd a családot!), az iskolában (Építs sok, jó iskolát! Állítsd helyre a nevelő, a mester tekintélyét!), a közvetített értékekben (Alakíts ki együtt működést, az érték közvetítő intézményekkel!), a társadalomban (Nyújts biztos hátteret a próbálkozóknak!). Az amerikai, ha pocsolyába esik, feláll, leporolja nadrágját, s azt mondja, „Great, I have overcome!”. Azaz: Ez is sikerült!

Ami műveletlenségünket illeti: kimagasló individuális teljesítményeink ellenére:

- Hiányzik a nyelvtudás. Az ország lakosainak mintegy tíz százaléka képes csak idegen nyelven érintkezni. Ezzel a tudással kell részt vennünk nemzetközi gazdasági versenyben. Ezzel a tudással kell, nem csak meglévő árúinkat eladni, de - esetleg sörözés vagy teniszparti közben - kitapintani azt is, mire van szüksége a világnak. Mert a pőrén eladott emberi munkaerőből nem lesz gazdagság, csak a sokszorosan értékesíthető termékből.
- Hiányzik a megbízható „szaki”, s ezt már nem csak elhanyagolt kertjeink, idegvesztítő lakás-felújítási munkáink tanúsítják, de egyre inkább szóvá teszik a nálunk beruházó külföldi vállalatok is.
- Az ország lakosságának 40 %-a, funkcionális analfabéta, azaz hiányzik szöveg-értésük, valamint önkifejezésük-, önmegvalósításuk írásos képessége. Hogyan valósulhat így meg a sokoldalúan tájékozott, mérlegelni képes, megegyező társadalom?

S ez átvezet a következő kérdéshez, a kooperációhoz. A világverseny ma egyszerre komplikált és globális. Csak az együttműködések finoman szövött hálójával lehet fennmaradni. Látszólagos ellentmondás: verseny és kooperáció. Mégis, a ma globális termelése és fogyasztása ezt igényli. Szabványok, érintkezési kultúra, megegyezési-, konfliktus megoldási képesség. Minden meglévő képességünk ellenére nem itt létesítenek szoftver ipart a nagy szoftvergyárak, mert hiányzik egyetemeinkről a csoport munka oktatása, s fiataljainkból annak készsége!

Mindez óriási feladatot szab az Oktatásirányításnak. De emlékezzünk: Magyarország emelkedését mindig egy-egy nagy vonalú oktatási reform indította el: Mária Terézia Ratio Educationisa a reformkort, Eötvös-Trefort munkája a kiegyezés utáni fellendülést, Klebelsberg a Trianon utáni újjáéledést.

Végül megemlítem a kockázat vállalás hiányát. Hány fiatal kutató meri vállalni az alacsony, de biztos egyetemi fizetések ellenében, saját ötleteik megvalósításának bizonytalan de esetleg nagy haszonnal járó kockázatát; hányan dolgoznak közigazgatásban, s közülük hányan merik elcserélni azt, a saját kreativitáson alapuló létre; hányan vannak kényszer nyugdíjon, segélyen, saját munka helyett? Persze e betegség Európát is sújtja. Az angolok az amerikaiak előtt jártak az első számítógép kifejlesztésében, az első szoftverek kidolgozásában. De ameddig az náluk szolgálati titok, tudományos érdekesség maradt, Amerika megteremtette belőle évszázadunk vezető iparágát. Az EU K+F projektjeinek 5%-ából lesz gyakorlat! S mi szeretnénk, ha ezt a szintet elérnénk! De ha elindul néhány kezdeményezés, rövidesen a nemtelen támadások keresztüztüzebe is kerül. S mindezek következményeként: a sikernek Magyarországon nincs kultusza! Persze nem a zavaros helyzetet kihasználó ügyeskedések megdicsőítésére gondolok, amelyek összemosnak, s lefokozzák a munkán, szorgalmon alapuló teremtő sikerek rangját, hitelét.

Nem hallgathatom el azt a véleményemet: mindezen hiányok mélyén fekvő oka: több évtizedes (évszázados?) **szeretet deficitünk**. A szeretet ugyanis figyelem. A szeretet a Neked megelőlegezett, személyes bizalom. Bizalom Benned. Sikereid - de - eredménytelenségeid idején is. Mindazokért, de mindazok ellenére is, azaz: újra kezdheted! Mondják, Kuwaitban állampolgári jogon biztosítanak mindenkinek egymillió Kuwaiti dénárt. De nem ez az igazán érdekes, hisz gazdag ország lévén, megtehetik. Hanem az, ha elbukod, még egyszer kérheted. Mert kockázat vállalásod, sikertelenséged nem szüntette meg a beléd vetett bizalmat!

A szeretet, a bizalom jön az édesanyától, a családtól, de jöhet az iskolától, a társadalomtól. Ha sikerre kondicionált vagy, a többi szükséges dolgot megszerzed Magad. Hibáidból tanulsz, erényeidre építesz, a változásokat lereagárod, vagy egyszerűen tudomásul veszed - ha változtatni azokon nem áll módodban. De integráns, szuverén személy maradsz, nem háritod másra sikertelenséged okát, s reménnyel fordulsz a jövő felé. Így épülsz emberré. S így áll össze egy sikeres ország

Nem hiába írja Saint-Exupéry (E mondatot különösen Magyar miniszter úr figyelmébe ajánlom meleg szívvel!): ha hajót építesz, ne a szegkovácsolást tanítsd, s ne a vászonszövést! De keltsd fel a tenger szeretetét.

Ez tehát a második főszabály: **ne segélyként osztogasd szét a megújulás potenciális erő forrásait, hanem irányítsd azokat a motiváció, a képességek kifejlesztésére, bátorítására, s ezek hordozó közegeire, szerkezeteire!**

3. Ami az intézmény rendszerünket illeti: annak sebei nagyrészt következnek individuális életünk fogyatékoságaiból, hisz mi alkotjuk azok személyzetét.

Országos jelenség jogi, politikai, közéleti intézményeinknél

- a következmény nélküliség,
- a formális jog által irányított (lassú, ellentmondásos, sokszor erkölcsi-érzék ellenes) joggyakorlat, igazságszolgáltatás, élet-szervezés. Ismét fel kellene emelni a – diktatúrák ellen annak idején joggal körülbástyázott – személy szabadság joga mellé, a közösség szabadság jogát!
- a bürokratikus, nehézkes, átláthatatlan, hatalmas, bizánci közigazgatási, államigazgatási rendszer,
- a korrupció (lásd: sekélyessége ellenére is az amerikai Rubinstein könyvét a „Whiskys” legendájáról, ami arra is tanulságos, hogyan lát bennünket egy elfogulatlan külföldi). Mert nem is a korrupció ténye a legfájdalmasabb, hanem az, hogy rendszerré, elfogadottá, kötelezővé válik, sőt, kialakul a közmegegyezés: a korrupció nem bűn, legfeljebb morális csínytevés,
- az őszintétlen beszéd, amelyet már említettem. Az emberi bölcsességek nagy alapkönyve szerint: Beszéded legyen igen-igen, nem-nem. Mert különben elveszíted hiteled, a szavak hitelét, s vele valamennyink igazságba vetett hitét!

Mindezeket a problémát tetézi, egy demokráciában, szövegértésben tanulatlan, jelentős méreteiben funkcionálisan analfabéta közösségre rábocsátott, kötelezettség nélküli, dezorientáló, ellenőrizetlen média rendszer Egy ország még nem kellően érett sokaságának terjeszt következmények nélkül, szabadon: hiedelmeket, babonákat, szellemi pocsolyát, rágalmakat. Pedig a jog, a szabad írás szent joga, kötelezettségekkel is járna! Az igazság szolgálataéval!

Hiányzik a biztonság: az adott szó biztonsága, tárgyaink biztonsága, környezetünk biztonsága, a tisztaság-, és a rend biztonsága, kísérletezéseink biztonsága, olykor becsületünk vagy életünk biztonsága is.

S végül említtem, a hitelét vesztette a politikát. Politikusaink szűk rétege, ma kompetencia nélküli, egyezsége képtelen, ereje fitogtatására koncentráció, oligarcha hatalmat gyakorol. Azok érdemi együttműködése nélkül, akiknél pedig a hozzáértés található. Ezért sokszor és sokat hibáznak. Szükségünk volna egy erős, partnerségre képes, autonóm civil társadalomra. Ám ennek kiépülése késik!

Amit intézményeinkről mondtam, összefoglalhatnám így is: mi egy kvázi ország vagyunk. Van zsemle, de nem ropog, vannak WC-ink, de bűzösek, s hiányzik a papír, vannak pincéink, de izzadság szagúak, és nem kíséri őket finom mosolyuk, vannak vonataink, de üléseik felhasogatottak, vannak aluljáróink, de összefirkáltuk, összetörtük azokat, s vannak intézményeink, de ... (nem folytatom!)

4. Ami pedig a **hazát** illeti:

- elvesztette jelentését, értelmét. Nem jelent többet, mint egymás mellett élők. A haza, a „Citadella”, kövekké esett szét. Pedig más a Citadella és más a kőhalmaz. Ahogyan Saint-Exupéry szép szavai mondják: „Az ember teljesen olyan, mint a Citadella. Az ember ledönti a falakat, hogy szabaddá legyen, de aztán már nem egyéb, mint lerombolt erősség, amely minden világtáj felé nyitva van. És kezdődik a szorongás, annak tudata, hogy (talán már) nem (is) vagyunk. Mindegy miből, csak csinálja igazságát a parázsló venyigéből, vagy a nyírásra váró birkából!” Igen, ha elveszítjük az orientációs pontunkat, akkor
- elveszítjük az identitásunkat is. Kik vagyunk, miért vagyunk, hová tartunk?

Mi, valóban sok - megérdemelt, vagy érdemtelenül kapott - traumát szenvedtünk el múltunkban, amelyek megroppantottak, törmelékké alakítottak. S a törmelék nem ellenálló. A törmeléket ide-oda, esetleg szét-, fújja a szél. Elveszítettük:

- mintát formáló szellemi tanítóinkat, társadalmi rétegeinket,
- értékeinket,
- szabályainkat,
- erkölceinket,
- a közös igazságban való hitünket.

Azaz belső struktúránkat. Pedig Bibó világosan fogalmazott: minimális azonosság, közös célok, szerkezet nélkül nincs egészséges élet, nincs mozgósító erő, ahogyan az emberi szervezetben sem. És ez a harmadik főszabály: **Minden, amit építeni fogunk, szolgálja egyben e belső struktúrák épülését is!** Mert e nélkül csak kőhalmazt hányunk össze, s nem a Citadellát. Tudjuk - a bizalom struktúráját építeni legjobban, a közössé tett alkotásban lehet! A közösség a közös munkában jön létre. A szántásban, építésben, alkotásban.

Szokjunk le a hadakozás történelmi gyakorlathoz - s tanuljuk meg az építés lélektanát. Milyen jó alkalmat nyújt erre egy országépítésnyi erőforrás! Mert a jövő (megint csak Bibót idézve) a mives munkát végző polgár győzelme lesz, a magát hatalmi, (azaz küzdalmi) helyzetekben kiálló oligarchával szemben. Mondom ezt a mai, 10 millió kis-, proletár-oligarcha országában.

5. Világosan látom/ látjuk/ sőt (külön-külön) minden egyes politikus is, látja a diagnózist: hármast, összefüggő rendszer borít.

- Pótlendő az egyénben megnyilvánuló szeretet-, vagyis az (ön) bizalom deficit!
- Államférfiúi merészséget kell merítenünk a tisztességes, racionális, szolgáltató intézményrendszer kialakításához!

- Fel kell építenünk a **közös** hazát, mindegy miből, de valami olyanból, ami összefon!

Hogy ehhez, mit kell tenni és főleg, hogyan – vagyis a terápia – az már a politikusok együttes² dolga, s – higgyük! – ezt segíti ez tanácskozás is.

Amit elmondottam, mindannyiunk előtt ismerős. Talán már-már közhely is. A baj az, hogy megoldásukra, közösen, következetesen, még nem **tettünk** eleget! Valaha azt tanultam, és azt is hittem, hogy Pató Pál a magyar parlagi, kis-nemes szimbóluma. Ma már tudom: rosszul tudtam! Pató Pál, mi vagyunk. Valamennyiünkben itt lakozik. S sajnós, ő nem a nemzetközi versenyképesség szinonimája.

Így Váci Mihály szavaival zárhatom gondolataimat: „Még nem elég!”

¹ Kopp Mária gondolatmenetét követve.

² Mert más dolog egymással szembekerülni, és megint más egymásnak ellentmondani, és én csupán egy rendet ismerek el, az alkotó anyagok felett uralkodó egységét. (Saint-Exupéry)